

*Α. Προσωπείο
νεκρικό*

Marc Uninn, *Εαυτός*, 1991.

Προσωπείο, με το οποίο αναπαράγεται η εικόνα του νεκρού, φορά ο νεκρός στην Αίγυπτο², την Ελλάδα, την Ετρουρία³, τη Ρώμη⁴, το Μεξικό, στην Κολομβία, τη Ν. Γουινέα, το Περού, γενικά στην προκολομβιανή Αμερική (300 π.Χ.-1000 μ.Χ.), την Καμπότζη, το Σιάμ, την Αφρική. Καταρχάς, θα περιοριστούμε στα ελληνικά δεδομένα θυμίζοντας ότι νεκρικά προσωπεία, και μάλιστα χρυσά, βρέθηκαν στις Μυκήνες⁵ και στη Σίνδο με δέκα αιώνες διαφορά μεταξύ τους, και πολύ πρόσφατα (2002) στο Αρχοντικό Πέλλας⁶.

2. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούσαν στυλιζαρισμένες μάσκες με γενικά χαρακτηριστικά στα πρόσωπα των νεκρών. Κατασκευάζονταν από ύφασμα καλυμμένο με στόχο ή ασβεστοκονίαμα, το οποίο ζωγράφιζαν, ή από χρυσό και ασήμι. Πρβλ. Emma Brunner-Traut, Helmut Brunner, Johanna Zick-Nissen, *Osiris, Kreuz, Halbmond. Die drei Religionen Ägyptens*. Mainz am Rhein, 1984.

3. Στα λεγόμενα κανωπικά αγγεία (υδρίες ή στάμνοι) φυλάσσονταν η τέφρα και τα οστά των νεκρών. Το πώμα των αγγείων έφερε τα κύρια χαρακτηριστικά του προσώπου του νεκρού.

4. Οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν προσωπεία από γύψο φτιαγμένα πάνω σε ξύλινες μήτρες. Συχνά τοποθετούνταν πάνω στο πρόσωπο του νεκρού ή φοριόταν από έναν ηθοποιό, για να συνοδεύσει τη νεκρική πομπή στον τόπο ταφής.

5. Την ιδέα της νεκρικής χρήσης της μάσκας την πήραν προφανώς οι Μυκηναίοι από τους Αιγύπτιους.

6. Πρόκειται για χρυσή γυναικεία νεκρική μάσκα που βρέθηκε σε τάφο (Τ 198) στη δυτική νεκρόπολη στο Αρχοντικό Πέλλας. Για το συγκεκριμένο εύρημα αλλά και γενικά για το σύνολο των σαράντα τεσσάρων αρχαϊκών ταφών που ερευνήθηκαν βλ. Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Ανασκαφή στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας κατά το 2002», *ΑΕΜΘ* 16 (2002) 465-478. Το εύρημα αυτό δεν ανατρέπει, τουλάχιστον όχι ακόμη, τη διαπίστωση για τη σπανιότητα της χρήσης ταφικής

1. Μυκήνες

Στον ταφικό κύκλο Α των Μυκηνών βρέθηκαν συνολικά πέντε χρυσές προσωπίδες, τρεις στον τάφο IV και δύο στον V, αν και οι βασιλικοί νεκροί ήταν επτά άνδρες, οκτώ γυναίκες και δύο βρέφη. Μία ακόμη προσωπίδα από ήλεκτρο προέρχεται από τον τάφο Γ του ταφικού κύκλου Β. Εκτός από τη μία που είναι από ήλεκτρο, οι άλλες έχουν κατασκευαστεί από παχύ χρυσό έλασμα, είναι έκτυπες, σφυρηλατήθηκαν σε ξύλινο πυρήνα και οι λεπτομέρειες προστέθηκαν κατόπιν με μικρό εργαλείο. Οι προσωπίδες στερεώνονταν με νήμα, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τις οπές που υπάρχουν στην περιοχή των αυτιών. Αν λάβει κανείς υπόψη του ότι οι περισσότερες, με εξαίρεση αυτή του «Αγαμέμνονα», έχουν σχηματικά, τυποποιημένα χαρακτηριστικά και ότι σχεδόν δεν διαφέρουν μεταξύ τους, μπορεί κανείς με ασφάλεια να συμπεράνει ότι δεν πρέπει να αποδίδουν ρεαλιστικά τα χαρακτηριστικά των προσώπων, οπωσδήποτε όμως γίνεται προσπάθεια να απεικονιστούν η ηλικία και η προσωπικότητα. Πάντως, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι μόνο ορισμένοι από τους νεκρούς έφεραν προσωπίδες –ποιοι άραγε και με ποια κριτήρια επιλέγονταν, σε όλες μάλιστα τις περιπτώσεις είναι ανδρικές και όλες έχουν κλειστά τα μάτια⁷.

2. Σίνδος

Το 1980 αποκαλύφθηκαν κοντά στη σημερινή Σίνδο 121 τάφοι ενός αρχαίου νεκροταφείου⁸. Σε πέντε από αυτούς, όλοι ανάμεσα στο 520-500 π.Χ., βρέθηκαν ισά-

μάσκας. Για το θέμα βλ. P. Amandry, *Coll. St.* I (1953) 49 κ.ε. πιν. 19, V. Popovič, *Archaeologia Jugoslavica* 5, 1964, 33 κ.ε., A. Rieth, *AW* 4, 1973, 28 κ.ε.

7. Πρβλ. Γ. Ε. Μυλωνάς, *Πολύχρυσοι Μυκήναι*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1983.

8. Σίνδος. Κατάλογος της Έκθεσης. Αθήνα: ΤΑΠ, 1985. Για βιβλιογραφία σχετικά με τη νεκρική μάσκα σ. 80.

ριθμες χρυσές μάσκες, τρεις γυναικείες (αρ. 20, 56, 67) και δύο ανδρικές (αρ. 62⁹, 115) που ανήκαν σε πολεμιστή, κατασκευασμένες άλλες από χοντρό έλασμα και άλλες από λεπτότερο, όλες με ανοιχτά μάτια, εκτός από τη μία ανδρική (αρ. 115) (εικ. 1). Τα χαρακτηριστικά των προσώπων είναι σχεδόν συμβατικά, διαμορφωμένα πάνω σε μήτρα, σε κάποιες περιπτώσεις πολύ προσεκτικά σκαλισμένα, σε άλλες περισσότερο αδρά. Για μία μόνο περίπτωση γυναικείου προσωπείου (αρ. 56) η Ιουλία Βοκοτοπούλου διατύπωσε την εξής άποψη: «Τα προεξέχοντα ζυγωματικά, τα στενά χείλη και η έντονη κοίλανση γύρω από αυτά δίνουν την εντύπωση ότι η μάσκα σχηματίστηκε με τη συμπίεση του ελάσματος πάνω στο “ρουφηγμένο” από την αρρώστια πρόσωπο της νεκρής».¹⁰ Στις μάσκες υπάρχουν από τέσσερις τρύπες, που σημαίνει ότι με νήμα συγκρατούνταν στο πρόσωπο του νεκρού, ώστε, όταν άρχιζε η αποσύνθεση, η μάσκα να έμενε πάνω στο κρανίο. Το κρανίο εξακολούθησε να έχει ένα πρόσωπο, ο νεκρός διατηρούσε την ατομικότητά του.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πολυτέλεια της μάσκας ήταν ένδειξη γοήτρου, μιας κοινωνικής τάξης και μιας κοινωνίας που διαχειριζόταν και επεξεργαζόταν τον χρυσό. Το γεγονός ότι οι νεότερες μάσκες της Σίνδου ανήκουν και σε γυναικεία πρόσωπα μας επιτρέπει την εικασία ότι και η γυναίκα μπορούσε να μετέχει των πλεονεκτημάτων της μάσκας στον χρήστη της. Όμως αυτή είναι μια κοινωνική και πολιτική «ανάγνωση» της μάσκας.

9. Στον τάφο αυτό δεν βρέθηκε ολόκληρη η μάσκα αλλά πέντε κομμάτια. Η μύτη είναι κατασκευασμένη από χρυσό έλασμα, ενώ τα άλλα τέσσερα (μάτια, ρίζα της μύτης, τμήμα από το στόμα και το πηγούνι) είναι από σιδερένιο επίχρυσο έλασμα.

10. Ιουλία Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, σ. 125. Για μια πλήρη περιγραφή των προσωπείων της Σίνδου βλ. τα σχετικά λήμματα στον κατάλογο της έκθεσης *Σίνδος*. Αθήνα: ΤΑΠ, 1985 και τον *Οδηγό της Βοκοτοπούλου* στο σχετικό κεφάλαιο.

Εικόνα 1.
Χρυσό νεκρικό
προσωπείο
πολεμιστή
από το αρχαίο
νεκροταφείο
της Σίνδου
(520-500 π.Χ.).

Εικόνα 2.
Χρυσή βασιλική
νεκρική μάσκα
του βασιλείου Ασάντι
πριν το 1870.

Εικόνα 3. Μάσκα μούμιας από την Αίγυπτο, 1180-1070 π.Χ.

Ποια είναι η ανθρωπολογική; Ποια μπορεί να είναι η σημασία αυτών των προσωπείων σε σχέση με τη λειτουργία τους; Και άραγε η απάντηση που πρόκειται να δώσουμε ή θα επιχειρήσουμε να δώσουμε μπορεί να ισχύει και για τις χρυσές νεκρικές μάσκες άλλων πολιτισμικών συνόλων, όπως των Φαραώ (λ.χ. του Τουταγχαμών) ή από το βασίλειο Ασάντι της Δυτικής Αφρικής (εικ. 2); Ή για νεκρικές μάσκες φτιαγμένες και από άλλα υλικά (εικ. 3); Θα είναι η απάντηση ίδια είτε πρόκειται για προσωπεία με στυλιζαρισμένα χαρακτηριστικά είτε για τις ρεαλιστικές μάσκες-πορträίτα της περιοχής Φαγιούμ (Αίγυπτος, 1^{ος} και 2^{ος} αι. μ.Χ.)¹¹;

Δεν θα διακινδύνεωα καμία γενικευτική απάντηση. Αντίθετα, θα πρότεινα την εξέταση των επιμέρους περιπτώσεων, έστω κι αν ήταν να καταλήξει ο ερευνητής σε μία απάντηση που να ισχύει σε κάθε περίπτωση. Εδώ, θα περιοριστούμε στα δεδομένα του χώρου μας και θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο εξής ερώτημα: ποια είναι η ανθρωπολογική σημασία του νεκρικού προσωπείου;

Ένας σύγχρονος καλλιτέχνης, ο Νίκος Γραικός, συνενώνοντας στοιχεία από την αρχαία παράδοση και το Βυζάντιο, τουλάχιστον ως προς την εικαστική απόδοση του θέματός του, δίνει τη δική του απάντηση, όπως τη διαβάζουμε στη λεζάντα του έργου του: «Δημητρίου πο-

11. Τα πορträίτα αυτά ζωγραφίζονταν με την εγκαυστική μέθοδο πάνω στο ξύλο όσο ακόμη το άτομο ήταν ζωντανό. Όταν αυτό πέθαινε, η μάσκα-πορträίτο προσαρμοζόταν στην περιοχή του προσώπου πάνω στο σάβανο της μούμιας.

Εικόνα 4.

Νίκος Γραικός,
 Δημητρίου πολιορκητού.
 Κατάλληλο για τελετές
 ενθρονίσεως αρχόντων
 για να υποδεικνύει
 δια του νεκρικού
 προσωπείου το
 πρόσκαιρο της
 κοσμικής δόξας,
 1996.

λιορκητού. Κατάλληλο για τελετές ενθρονίσεως αρχόντων για να υποδεικνύει δια του νεκρικού προσωπείου το πρόσκαιρο της κοσμικής δόξας» (εικ. 4). Είναι όμως αυτό όσον αφορά το αρχαίο προσωπείο; Είναι μια ηθική υπόμνηση που απευθύνεται σε αυτούς που πρόκειται να αναλάβουν την εξουσία; Μοιάζει απίθανο, γιατί αυτοί που φορούν το προσωπείο δεν πρόκειται να αναλάβουν καμιά εξουσία. Αντίθετα, πρόκειται για άρχοντες, των οποίων την εξουσία περάτωσε ο θάνατος. Επομένως, η χρήση του προσωπείου δεν μπορεί να σχετίζεται με ηθικές παραινέσεις σε έναν ζώντα άρχοντα: η χρήση του πρέπει να σχετίζεται με μεταθανάτιες αντιλήψεις.

Πίστευαν όμως οι Έλληνες σε μια μετά θάνατο ζωή; Και αν ναι, πίστευαν σε μια πνευματική επιβίωση, σε μια επιβίωση της «ψυχής», ή σε μια επιβίωση με τα ίδια χαρακτηριστικά; Τα ερωτήματα αυτά συνδέουν τη μάσκα και με το ζήτημα του χρόνου. Ποια αντίληψη του χρόνου εκφράζει το προσωπείο; Την κυκλική ή την ευθύγραμμη;

Στα τελετουργικά δρώμενα της αρχαιότητας, αγρο-

τικού χαρακτήρα, φαίνεται καθαρά ότι η λαϊκή αντίληψη του χρόνου ήταν κυκλική, γιατί η φύση διαγράφει κύκλους: θάνατος της φύσης - αναγέννηση, χειμώνας - καλοκαίρι, σπορά - θερισμός. Αντίθετα, η επίσημη θρησκεία του δωδεκαθέου, θρησκεία του άστεως, συμπεριλάμβανε μια ευθύγραμμη αντίληψη του χρόνου. Οι θεοί γεννιούνται αλλά δεν πεθαίνουν. Από μια στιγμή και μετά, ο άνθρωπος λογιάζει τον θάνατο για ανθρώπινο χαρακτηριστικό και τοποθετεί στο παρελθόν και στο όνειρο την εποχή που οι άνθρωποι κέρδιζαν την αθανασία και οι θεοί πέθαιναν. Η αθανασία γίνεται κύριο γνώρισμα των θεών και ο θάνατος των ανθρώπων, ενώ θεοί και θείαινες ξεπέφτουν σε ήρωες και ηρωίδες, ακριβώς γιατί είναι θνήσκουσες θεότητες. Αντίθετα, η ευθύγραμμη αντίληψη, που διαχωρίζει τη ζωή από τον θάνατο, υπακούει σε μια άλλη αντίληψη, ότι ο άνθρωπος μεταβαίνει από κάτι σε κάτι άλλο, σπουδαιότερο, καλύτερο, ηθικότερο, αληθέστερο, περισσότερο έλλογο, υπακούει σε μια περισσότερο ποσοτική, και ίσως αισιόδοξη, αντίληψη των πραγμάτων, κάτι που νομίζω ότι διαμόρφωσε τις αντιλήψεις του δυτικού κόσμου, θεωρώντας ότι το παλαιότερο και περισσότερο αισθητηριακά και φαντασιακά νοούμενο είναι κατώτερο.¹² Ας γυρίσουμε όμως στο θέμα μας και στις εικασίες μας για το ποια αντίληψη του χρόνου εκφράζει η μάσκα και για το αν οι Έλληνες πίστευαν στη μετά θάνατο ζωή και τι είδους ήταν αυτή.

Από τις πηγές γνωρίζουμε την τοπογραφία του κάτω κόσμου, ότι είναι τόπος «φριχτός κι αραχνιασμένος» (Ιλ. Υ, 61-65), «φρικτό λιβάδι ... σκεπασμένο με στάχτη», όπου οι νεκροί δεν έχουν σώμα και μόνο η ψυχή τους φτερουγίζει άπιαστη σαν όνειρο και σαν σκιά.¹³

12. Σε αυτή την περίπτωση, βέβαια, θα ήταν πολύ δύσκολο να εξηγήσουμε πώς κάτι τόσο παλαιό όσο η μυθολογία εξακολουθεί να απασχολεί και να γονιμοποιεί τη σκέψη.

13. Για μια περιγραφή του Κάτω Κόσμου βλ. και Αριστοφ. Βάτρο. 123-157. Για τη μετάβαση των νεκρών στον κάτω κόσμο βλ. και Οδ. ω 1-13 (ο Ερμής οδηγεί τις ψυχές των νεκρών μνηστήρων).

Από την άλλη, γνωρίζουμε ότι οι μυημένοι στα Ελευσίνια Μυστήρια ανέμεναν μια καλύτερη ζωή στον Άδη¹⁴ και ότι στα Μυστήρια της Σαμοθράκης οι μυημένοι του δεύτερου βαθμού μύησης σε μια τελετουργία αναγέννησης και πνευματικής και ψυχικής μετουσίωσης γίνονταν «εὐσεβέστεροι», «δικαιότεροι», «βελτίονες ἑαυτῶν» και πετύχαιναν τη μετάβαση στα νησιά των Μακάρων (*Έργα και Ημέραι* 169· Πίνδ., *Ο.* 2. 129), όπου βασιλεύε ο Κρόνος, ή στο Ηλύσιον¹⁵ πεδίο, στην Ατλαντίδα, νησί του Ποσειδώνα.¹⁶ Ο Όμηρος τοποθετεί το Ηλύσιον πεδίο στο δυτικό άκρο της γης κοντά στον Ωκεανό, το ίδιο και ο Ησιόδος. Η είσοδος στα Ηλύσια ήταν μόνο για λίγους εκλεκτούς που απέφευγαν τον θάνατο, όπως ήταν για παράδειγμα οι ήρωες που έπεσαν στην Τροία και τη Θήβα. Εκεί, κάτω από τη διακυβέρνηση του Ροδάμανθου, θα ζούσαν μια μυστηριακή ζωή γιορτάζοντας ένα συμπόσιο που δεν είχε τέλος (*Οδ.* δ 570-578).¹⁷

14. Ομηρικός Ύμνος στη Δήμητρα, 480 κ.ε., Πίνδ., απ. 137, Σοφ., απ. 837, Πλ., *Φαίδων* 69c. Θυμίζουμε ότι, σύμφωνα με μια εκδοχή του μύθου, ο Ορφείας σκοτώθηκε από τις γυναίκες της Θράκης, γιατί στα μυστήρια που καθιέρωσε μετά την επιστροφή του από τον Άδη, βασισμένα στην εμπειρία του από την κάθοδο σε αυτόν, απέκλεισε τις γυναίκες.

15. Χωρία ηλύσια και ενηλύσια ήταν τόποι που είχαν προσβληθεί από κεραυνό και γι' αυτό αφιερωμένοι σε κάποιον θεό.

16. Για το θέμα βλ. «Οι θεοί της Σαμοθράκης και η θάλασσα» (σε συνεργασία με τον αρχαιολόγο Κ. Σουρέφ), *Τροπίζ VI*, 6th International Symposium on Ship Construction in Antiquity, Lamia 1996 proceedings, edited by Harry Tzalas, Athens, 2001, σ. 529-545.

17. Για τη μετά θάνατο ζωή των μυημένων σε μυστήρια, κυρίως της Ελευσίνας, βλ. και Αριστοφ. *Βάτρ.*, 154-158. Πάντως, το είδος της ζωής που χαρίζεται σε ορισμένους μετά τον θάνατό τους παραπέμπει στις ουτοπικές πολιτείες του Ιαμβούλου και του Σικελιώτη Ευήμερου, τα χαρακτηριστικά των οποίων διασώζονται από τον Διόδωρο Σικελιώτη (B 55-60, E 41-46) (και Λουκιανός, *Αληθής ιστορία* 1,3). Η συσχέτιση των δύο κοινωνιών είναι, νομίζουμε, προφανής, ωστόσο απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση, για να διαφανούν τα αίτια που προκάλεσαν την επιποίησή τους την περίοδο που ακολούθησε τον θάνατο του Αλέξανδρου.

Άλλοι πάλι ήρωες μεταβαίνουν σε άλλους τόπους, λ.χ. ο Αχιλλέας στη Λευκή Νήσο, στις εκβολές του Δούναβη στον Εύξεινο, και γίνεται ο ρυθμιστής της Μαύρης Θάλασσας. Λέγεται ότι έζησε στο νησί μια μυστηριακή ζωή.¹⁸ Οι ναυτικοί, όταν περνούσαν από εκεί κοντά, άκουγαν δυνατή κλαγγή όπλων την ημέρα και τη νύχτα χτυπήματα από κούπες που τσούγκριζαν και τραγούδια από ένα συμπόσιο που δεν είχε τέλος. Γνωρίζουμε ακόμῃ ότι η Αθηνά χάρισε στον Διομήδη την αθανασία και ότι έγινε κύριος του Αδριατικού νησιού. Και ότι ο Οδυσσέας είδε τον ίσκιο του Ηρακλή στον κάτω κόσμο, γιατί τον ήρωα τον είχαν οι θεοί ανεβάσει στον Όλυμπο να ζει κοντά τους στο πλευρό της Ήβης (Οδ. λ 607-632). Μάλιστα σε ερυθρόμορφη πελίκη του ζωγράφου του Κάδμου, 450 π.Χ.,¹⁹ παριστάνονται Νύμφες των πηγών να σβήνουν με τις υδρίες τους τις τελευταίες φλόγες από τη φωτιά που έκαψε τον Ηρακλή, ενώ ψηλά στην Οίτη από μια φούχτα στάχτες ξεπετάγεται και πάλι αναγεννημένος ο ήρωας, νέος και αγένειος, στεφανωμένος για τα καλά του έργα, μαζί με την Αθηνά που οδηγεί το άρμα που τον μεταφέρει (εικ. 5), παραπέμποντας και στην εικονογραφία του Διόνυσου που άλλοτε εμφανίζεται γενειοφόρος και άλλοτε νέος και αγένειος, όπως λ.χ.

Εικόνα 5. Ο Ηρακλής, στεφανωμένος για τα καλά του έργα, μεταβαίνει στον Όλυμπο πάνω σε άρμα που οδηγεί η Αθηνά. Ερυθρόμορφη πελίκη του ζωγράφου του Κάδμου, 450 π.Χ.

18. Σε μελανόμορφο αμφορέα της ομάδας Λεάγρου, γύρω στο 500 π.Χ., θεωρείται ότι αναπαρίσταται η μετάβαση του Αχιλλέα στο νησί Λευκή (Βρετανικό Μουσείο, Β 240).

19. Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen, 2360 (J 384).

στην κεντρική σκηνή του κρατήρα του Δερβενίου, όπου παριστάνεται μαζί με την Αριάδνη.

Μήπως λοιπόν τα νεκρικά προσωπεία αντανακλούν αυτές τις αντιλήψεις για μια ζωή μετά τον θάνατο, που είναι βέβαια προνόμιο λίγων; Μήπως το νεκρικό προσωπείο, βοηθώντας στη διατήρηση ενός «προσώπου», εξυπηρετεί τη μετάβαση στα Ηλύσια πεδία; Δύσκολο να απαντήσει κανείς.

Θα μπορούσαμε βέβαια να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μια προσπάθεια «φωτογράφισης» των σπουδαίων συγγενών, των προπατόρων, κάτι που θυμίζει τα νεκρικά εκμαγεία σημαντικών ανθρώπων, λ.χ. λογοτεχνών, ή τις φωτογραφίες στο νεκρικό κρεβάτι για όσους αρνούνταν να φωτογραφηθούν θεωρώντας ότι η φωτογραφία κλέβει και την ψυχή τους· θυμίζει ακόμη τα νεκρικά προσωπεία ρωμαίων πατρικίων που διατηρούνταν ως προγονικά πορτραίτα και επιδεικνύονταν σε περιπτώσεις τελετών ή βασιλέων και ευγενών της Ευρώπης από τον Μεσαίωνα μέχρι τον 18ο αιώνα²⁰. Παραμένει όμως το πρόβλημα ότι αυτού του είδους οι «φωτογραφίες», τα νεκρικά χρυσά προσωπεία, πέρα από το να αποδίδουν συμβατικά τα χαρακτηριστικά, δεν ήταν προορισμένα να κρατηθούν στον κόσμο των ζωντανών. Παραμένει λοιπόν και η εικασία ότι το προσωπείο στους νεκρούς ήταν συνυφασμένο με τις αντιλήψεις για τη μετά θάνατο ζωή.

Την άποψη αυτή ενισχύουν προσωπεία τα οποία βρέθηκαν σε τάφους σε πολύ μεταγενέστερες εποχές. Θα μπορούσαν βέβαια κάποια από αυτά να θεωρηθούν δηλωτικά του επαγγέλματος ή της ξεχωριστής ενασχό-

20. Βαμμένες και φέροντας ανθρώπινα μαλλιά, οι μάσκες αυτές τοποθετούνταν σε ομοιώματα ντυμένα με επίσημες στολές και δημόσια εμβλήματα και χρησιμοποιούνταν ως εκθέματα σε λιτανείες ή αναμνηστικές τελετουργίες. Από τον 17ο αιώνα μέχρι τον 20ό νεκρικές μάσκες επιφανών ατόμων διαδόθηκαν ευρέως στους λαούς της Ευρώπης.

λησης του νεκρού.²¹ Πώς, όμως, μπορούμε να εξηγήσουμε το προσωπείο Σιληνού που κρατά στα χέρια της η Αφροδίτη σε ένα σύμπλεγμα με τον Έρωτα και τον Πρίαπο που βρέθηκε σε τάφο στη Βέροια (μέσα του 2ου αι. π.Χ.);²² Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε την παρουσία στοιχείων του έρωτα, της γονιμότητας, της επιθυμίας, της καρποφορίας, στοιχεία δηλαδή διονυσιακά σε έναν τάφο; Νομίζουμε ότι όλα αυτά μαζί εκφράζουν μιαν ελπίδα και μιαν υπόσχεση για ευχαρίστηση και ευημερία χωρίς τέλος, που συνεχίζονται και μετά τον θάνατο, αν υποθέσουμε βέβαια ότι τα έχει κανείς στη ζωή. Μήπως κάτω από αυτό το πρίσμα θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε και τα χρυσά νεκρικά προσωπεία των Μυκηνών και της Σίνδου; Ότι δηλαδή εξασφαλίζουν μιαν αθανασία, εγγυητής της οποίας είναι ο Διόνυσος;

Έχουμε όμως την εντύπωση ότι η συνύπαρξη των στοιχείων που αναφέραμε δεν αφορά μόνο στις αντιλήψεις για τη μετά θάνατο ζωή αλλά και για την ίδια τη ζωή, ότι δηλαδή προϋπόθεση της ζωής είναι ο θάνατος. Ο Άδης δεν παίρνει μόνο ζωή αλλά και δίνει ζωή, είναι Άδης αλλά και Πλούτων, δηλαδή πλουτοδότης. Γι' αυτό και αρκετές φορές στην εικονογραφία βλέπουμε τον Πλούτωνα να φέρει το κέρας της Αμαλθείας. Εξάλλου, αυτή η θέση μάς επιτρέπει να διατυπώσουμε και μια γενικότερη άποψη για τη μυθολογία. Η μυθολογία είναι εξαιρετικά ερωτική, θα έλεγε κανείς πορνογραφική αν

21. Για παράδειγμα, τάφος που ανασκάφηκε στο ελληνιστικό νεκροταφείο της Αμφίπολης (αρ. 212, 3ος αι. π.Χ.) ονομάστηκε του ηθοποιού, επειδή βρέθηκε πήλινο πλακίδιο με έξι προσωπεία τύπων της Νέας Κωμωδίας (Μουσείο Καβάλας Ε 489). Επίσης, σε επιτάφιο βωμό (δεύτερο μισό του 2ου αι. μ.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, αρ. 9815), μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο εικονίζεται κατά μέτωπο άνδρας με στολή στρατιωτική και σε στάση χαιρετισμού. Το θεατρικό προσωπείο, επάνω αριστερά, υποδηλώνει ότι ο νεκρός ήταν ηθοποιός. Η επιγραφή φανερώνει το όνομά του, Μάρκος Ουαρένιος Αρέσκων, και τον βωμό αφιέρωσε η μητέρα του *μνήμης χάριν*.

22. Βέροια, Αρχαιολογικό Μουσείο, Π 3109.

παρατηρήσει κανείς τα ερωτικά αγγεία έξω από το πλαίσιο εύρεσής τους αλλά και το ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο. Ωστόσο, επειδή όλους τους έρωτες στη μυθολογία, νόμιμους και παράνομους, τιμημένους ή περιφρονημένους, ακολουθεί η τεκνοποιία, θα θεωρούσαμε ότι ο άκρατος ερωτισμός είναι μια κραυγή αγωνίας εναντίον του θανάτου, ότι όσους και να πάρει μαζί του στο βασίλειό του ο Άδης, η ζωή θα επιβεβαιώνεται μέσα από την τεκνοποιία, μέσα από τη συνέχιση της ζωής. Νομίζουμε ότι είναι ένας από τους λόγους που ο γόνος ενός παράνομου έρωτα θεού με θνητή γίνεται τιμημένος ήρωας, γιατρός, μάντης, οικιστής, αρχηγός μιας γενιάς.²³

23. Αυτό βέβαια που ισχύει για τον θείκο κόσμο στη συνάντησή του με τον ανθρώπινο δεν φαίνεται να ισχύει για τον αμιγώς ανθρώπινο κόσμο. Μέσα από το τι επιτρέπεται στους θεούς υποδεικνύεται πολλές φορές τι απαγορεύεται για τους ανθρώπους.